

Z BADAŃ NAD STUDIAMI UNIWERSYTECKIMI POLSKICH CYSTERSÓW W ŚREDNIOWIECZU

Zagadnienie kultury intelektualnej klasztorów cysterskich od dawna znajduje się w centrum zainteresowania historyków zakonu. Podjęcie na szeroką skalę tej problematyki badawczej wynika zapewne z przekonania, iż bez zrozumienia stosunku cystersów do sprawy nauki i wykształcenia braci trudno o obiektywną i rzetelną ocenę roli, jaką zgromadzenie to odegrało w dziejach europejskiego ruchu monastycznego. Bogata literatura, w której poruszono problem edukacji w zakonie cysterskim, pozwala na analizę motywów wprowadzenia w klasztorach regularnych studiów, jak i na rozpoznanie struktury zakonnego szkolnictwa. Można więc przyjąć, że cystersi – początkowo obojętnie podchodzący do zinstytucjonalizowanego w formie szkoły procesu edukacji mnichów i w ogóle nauki rozumianej w ujęciu scholastycznym – w XIII i XIV stuleciu zorganizowali zróżnicowane co do poziomu szkolnictwo zakonne¹.

Odejście od pierwotnego modelu życia zakonnego, a nawet zakwestionowanie w pewnym stopniu wzorca wypracowanego przez św. Bernarda, zostało spowodowane zarówno konkurencją ze strony dynamicznie rozwijających się zakonów żebraczych, jak i wewnętrznymi trudnościami komunikacyjnymi (rozumianymi w sensie językowym), przed którymi stanęli cystersi rozproszeni po rozległych obszarach Europy i Bliskiego Wschodu. Z drugiej jednak strony realizacja forsowanego przez Stefana Lexingtona programu reform była możliwa także dzięki wzrastającemu potencjałowi intelektualnemu zgromadzenia. Konsekwencją tych przemian były podjęte przez Kapitułę Generalną działania, które doprowadziły do wprowadzenia nauczania na poziomie elementarnym (szkoły funkcjonujące w opactwach), jak i

¹ R. Schneider, *Studium und Cistercienserorden*, w: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, hrsg. von J. Fried, Sigmaringen 1986 s. 321–350.

skonstruowania systemu kolegiów uniwersyteckich działających w ramach średniowiecznych studiów generalnych ².

Pierwszym z nich było paryskie Bernardinum, obok niego jeszcze w XIII w. powstały następne cysterskie „domy studiów” na uniwersytetach w Montpellier, Tuluzie i Oksfordzie ³. W XIV stuleciu funkcjonowały kolegia w Bolonii, Salamance, Pradze, Wiedniu i Heidelbergu; w XV w. cystersi studiowali w Lipsku, Kolonii, Erfurcie, Gryfii, Lovanium oraz Fryburgu, a po roku 1506 spotykamy ich także we Frankfurcie nad Odrą ⁴.

Proces integracji klasztorów cysterskich ze środowiskiem uniwersyteckim objął również opactwa polskie. W roku 1401 na prośbę króla Władysława Jagiełły papież rzymski Bonifacy IX nakazał cystersom z Polski odbywanie studiów w odnowionym Uniwersytecie Krakowskim ⁵.

² B. W. O' Dwyer, *The Problem of Education in the Cistercian Order*, „The Journal of Religious History” 3: 1964–1965 s. 239–245.

³ L. J. Lekai, *The College of Saint Bernard in Toulouse in the Middle Ages*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis” (dalej cyt. ASOC) 27: 1971 s. 143; A. G. Little, *Cistercian Students at Oxford in the Thirteenth Century*, „English Historical Review” 8: 1893 s. 83–85.

⁴ K. Lauterer, *Konrad von Ebrach S. O. Cist, Lebenslauf und Schrifttum*, ASOC 17: 1961 s. 183–185; L. J. Lekai, *Studien, Studiensystem und Lehrtätigkeit der Zisterzienser, w: Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Köln 1980 s. 167; B. Scheinpflug, *Das St. Bernards-Collegium in Prag. Ein Beitrag zur Geschichte Prags und seiner Bildungsanstalten. Vierhntes Programm der ersten deutschen Staats-Oberrealschule in Prag*, Prag 1875. Na temat kolegium praskiego zob. też S. Bredl, *Das Collegium St. Bernardi in Prag*, „Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner und Cistercienser Orden” 13: 1892 s. 493–503, 14: 1893 s. 53–60; F. Maurer, *Das Kollegium zum hl. Nicolaus an der Universität in Wien. Ein Beitrag zur Geschichte der Studienkollegien der Zisterzienser an den deutschen Universitäten des Mittelalters* (Beiträge zur Österreichische Erziehung – und Schulgeschichte 9), Wien 1909; A. Amrhein, *Cisterciensermonche an der Universität Heidelberg von 1386–1549*, „Cistercienser Chronik” (dalej cyt. CistChr) 18: 1906 s. 33–46, 71–82; A. Arnold, *Das Cistercienser – Studienkollegium St.-Jakob an der Universität Heidelberg 1387–1523*, CistChr 48: 1936 s. 33–44, 69–84, 106–120; A. Dietrich, *Studium und Studierende des Cistercienser Ordens in Leipzig*, CistChr 26: 1914 s. 289–301, 334–346, 360–366; A. Arnold, *Gründungsversuch eines Studienkollegiums und Studierendedes Cistercienserordens in Köln 1389–1559*, CistChr 49: 1937 s. 66–72; T. Pyl, *Geschichte des Cistercienserklaster Eldena im Zusammenhange mit der Stadt und Universität Greifswald*, t. 1, Greifswald 1880–1881 456–475, 485–495; A. van Itersson, *Les Cisterciens et l'Université de Louvain*, Citeaux commentarii cisterciens 21: 1970 s. 135–177; D. Willi, *Studierende Cistercienser an der Universität Freiburg i. B. vom Jahre 1471–1651*, CistChr 23: 1911 s. 97–99; G. Müller, *Errichtung eines Kollegiums für studierende Cistercienser in Frankfurt a. d. Oder*, CistChr 17: 1905 s. 129–137.

⁵ Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego, w: *Monografia opactwa cystersów*

Wydaje się jednak, że decyzja ta – ze względu na trwającą wciąż schizmę i rozbieżność wspólnoty cysterskiej na poszczególne obediencje – nie została uznana przez władze zakonu, które w roku 1411 nakazały mnichom z polskich opactw, aby na studia udawali się do Wiednia ⁶. Dopiero w roku 1416 Kapituła Generalna poleciła, by utworzyć w Krakowie osobne studium, nad którym opiekę sprawować miał opat z pobliskiej Mogiły ⁷. Terytorialne ramy funkcjonowania tego studium zostały określone przez opata Citeaux Jana – na soborze w Konstancji w roku 1417 ⁸. Z pewnością w założeniach Kapituły Generalnej ośrodek krakowski miał spełniać bardzo ważną rolę, ze względu na upadek kolegium praskiego oraz trudności, jakie napotkano w procesie fundacji kolegium w Lipsku ⁹.

Niestety, mimo ogromnego postępu w badaniach nad dziejami cystersów, historycy zakonu nie zdobyli się do tej pory na pogłębioną analizę problemu studiów uniwersyteckich „synów św. Bernarda” z klasztorów polskich. Literatura na ten temat jest dość skromna. Co gorsza, ustalenia historyków badających związki polskich domów „Ordo Cisterciensium” z uniwersytetami średniowiecznej Europy nie są wolne od błędów. Wydaje się, że podjęcie próby poczynienia niezbędnych uzupełnień musi stanowić punkt wyjścia w analizie zagadnienia uniwersyteckiej edukacji polskich cystersów.

Pierwsze próby odtworzenia karier naukowych mnichów cysterskich studiujących w Krakowie znajdujemy w wydanej w roku 1843 *Historii literatury polskiej* Michała Wiszniewskiego. Przedstawiono w niej sylwetki dwóch scholarów krakowskich – profesorów z opactwa w Paradyżu. Jednakże ustalenia autora są dziś absolutnie nie do przyjęcia: trudno zgodzić się na przykład z jego wnioskami co do narodowości obu prezentowanych postaci, jak również zaakceptować odrozdzenie Jakub z Paradyża (studenta krakowskiego z pierwszej połowy XV w.) od „Jakuba de Paradiso, Kartuzia doktora Erfordzkiej akademii” ¹⁰. O studiach cystersów w Krakowie pisał też Frank Winter. Jego rozważania mają jednak charakter bardzo ogólny, autor nie

we wsi Mogile, Kraków 1867 s. 92.

⁶ J. M. Canivez, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis* (dalej cyt. *Statuta*), t. 4, Louvain 1936 s. 141–142.

⁷ *Tamże*, s. 211.

⁸ *Zbiór dyplomów*, s. 103–105. Zob. także K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, Kraków 1900 s. 179–180.

⁹ A. Dietrich, *Studium*, s. 291.

¹⁰ M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 5, Kraków 1843 s. 23–24, 31–32.

zestawił też listy scholarów cysterskich uczących się w Krakowie, jak to uczynił w odniesieniu do uczelni w Pradze i Lipsku ¹¹. Dane o frekwencji cystersów w Krakowie przynoszą *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego* Antoniego Karbowiaka, a przede wszystkim praca Jana Fijałka *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego* ¹². Szczególnie interesująca jest zestawiona przez J. Fijałka lista immatrykulowanych i promowanych w Krakowie cystersów ¹³. Dostrzegając pewne niekonsekwencje konstrukcyjne przyznać trzeba, że opracowanie J. Fijałka daje najpełniejszy obraz związków łączących polskie domy wspólnoty cysterskiej z Uniwersytetem Jagiellońskim. Pracę J. Fijałka uzupełnia wcześniejsze – opublikowane w roku 1892 – zestawienie cystersów studiujących w Krakowie w latach 1490–1551 ¹⁴.

Mogłoby się więc wydawać, że dysponując takimi materiałami jesteśmy w stanie prześledzić frekwencję cystersów uczących się w krakowskim studium generalnym w ciągu 150 lat. Niestety, obie publikacje zawierają braki w dosyć istotny sposób deformujące rzeczywisty obraz tych studiów. Dokładna analiza metryki krakowskiej wykazała, że w pracy J. Fijałka nie zostały uwzględnione następujące osoby: brat Szymon z Lubiąża imm. w roku 1463 ¹⁵; Grzegorz z Wąchocka, zapisany na uniwersytet w semestrze zimowym 1476/1477 ¹⁶; Piotr z Kolonii, profes węgrowski, zapisany w roku 1495 ¹⁷; Jan z Jędrzejowa – J. Fijałek odnotował wprawdzie jego immatrykulację, ale nie wspominał już o promocji brata Jana na bakałarza, która nastąpiła w roku 1497 ¹⁸. Natomiast w drugim z cytowanych tu zestawień za-

¹¹ F. Winter, *Die Zisterzienser des nordöstlichen Deutschlands*, t. 3, Gotha 1871 s. 58–62.

¹² A. Karbowiak, *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 12, Kraków 1905 s. 73–74; J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. 1–2, Kraków 1900.

¹³ J. Fijałek, *Mistrz Jakub*, t. 1 s. 34–43.

¹⁴ Zob. „*Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner und Cistercienser Orden*” 13: 1892, s. 537–539.

¹⁵ *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis*, wyd. Z. Pauli, B. Ulanowski, t. 1, Kraków 1883 s. 172.

¹⁶ *Tamże*, s. 228.

¹⁷ *Album*, wyd. A. Chmiel, t. 2, Kraków 1892 s. 36.

¹⁸ *Statuta nec non Liber Promotionum philosophorum ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, edidit J. Muczkowski, Cracoviae 1849 s. 124.

brakło Jana z Kolonii (źródła uniwersyteckie nie podały przynależności konwentualnej), immatrykulowanego w roku 1538 ¹⁹.

Ponieważ zamieszczone w „*Studien und Mitteilungen*” zestawienie zawiera wyłącznie imiona immatrykulowanych mnichów, a J. Fijałek tylko dwukrotnie wspomina o promocjach z wieku XVI, w uzupełnieniu wiadomości o studiach cystersów w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. wspomnieć trzeba o tych spośród zapisanych na uniwersytet mnichach, którzy zostali wypromowani na stopień bakałarza, bądź magistra artes. Byli to: brat Jan z Łądu – osiągnął stopień magistra w roku 1502 ²⁰; Tomasz z Lubiąża – magister artes w roku 1512 ²¹; brat Franciszek z Krzeszowa (imm. 1513) – bakałarz sztuk w roku 1514 ²²; Stanisław z klasztoru w Rudach – wypromowany w roku 1519 na mistrza ²³; Grzegorz z Mogiły (imm. 1527) – bakałarz artes w roku 1530 ²⁴; Jan z Wąchocka (imm. 1527) – bakałarz w roku 1530 ²⁵; brat Melchior z Krakowa, profes mogiński – bakałarz w roku 1537 ²⁶; Erazm z Krakowa, późniejszy opat w Mogile. Z pewnością chodzi tu o Erazma, syna Mateusza imm. w roku 1507. Pierwszy stopień naukowy – bakalaureat sztuk Erazm uzyskał w roku 1509, a w 1512 r. wypromowano go na mistrza artes. Do zakonu Erazm wstąpił dopiero po promocji magisterskiej ²⁷. Wpisy w metryce i księdze promocji nie zawierają wskazówek, na podstawie których można by domyślać się wcześniejszej profesji Erazma. Wzmianki o opactwie pochodzące z *Liber Promotionum* są z pewnością późniejszą interpolacją i wpisano je najpewniej dopiero po roku 1522, kiedy to Erazm objął swój urząd. Z podobną sytuacją spotykamy się zresztą w trzech innych zapisach krakowskiej księgi promocji ²⁸.

Z nowszej literatury podejmującej problem studiów uniwersyteckich cystersów w Krakowie należy wymienić prace Kazimierza Dąbrowskiego, Stanisława Rybandta, Heinricha Grügera, Jerzego Kłoczowskiego, Hugona Leszczyńskiego, Jadwigi Krzyżaniakowej, a także

¹⁹ *Album*, t. 2 s. 290.

²⁰ *Statuta*, s. 132.

²¹ *Tamże*, s. 153.

²² *Tamże*, s. 159.

²³ *Tamże*, s. 167.

²⁴ *Tamże*, s. 184.

²⁵ *Tamże*, s. 184.

²⁶ *Tamże*, s. 195.

²⁷ Inaczej K. Hoszowski, *Poczet opatów mogińskich*, w: *Monografia opactwa*, s. 97–98.

²⁸ *Statuta*, s. 119, 121, 153.

Zofii Włodek, Mieczysława Markowskiego i Stefana Swierżawskiego²⁹. Za szczególnie wartościowy uznać trzeba artykuł J. Kłoczowskiego, w którym intensyfikacja studiów cysterskich została ściśle związana ze sprawą reformy zakonu w okresie późnego średniowiecza. Warto również przyrzeć się bliżej pracom S. Rybandta oraz H. Grügera. W monografii opactwa w Rudach sprawa szeroko rozumianej kultury intelektualnej klasztoru została przedstawiona w sposób bardzo obszerny. Pomijając w tym miejscu rozważania S. Rybandta dotyczące studiów mnichów rudzkich w Erfurcie, trzeba zauważyć, iż wyciągnięte przez autora wnioski co do braku cystersów z Rud wśród scholarów uniwersyteckich są błędne. Już J. Fijałek sygnalizował obecność Stanisława z Rud wśród magistrów promowanych w Krakowie w roku 1519³⁰. Wydaje się, że właśnie osoba brata Stanisława jest przykładem niezmiernie interesującego zjawiska, polegającego na przechodzeniu graduowanych mnichów z opactwa do opactwa w ramach linii fundacyjnych. Na ślad takich właśnie praktyk naprowadza informacja zawarta w mortuarzu jędrzejowskim. Jeden z wpisów brzmi: „Venerabili Stanislaus, magister artium, abbas Gemielnicensis, professus huius domus 1537”³¹. Tak więc w świetle zachowanych źródeł kariera brata Stanisława miała następujący przebieg: immatrykulacja

²⁹ K. Dąbrowski, *Działalność gospodarcza, społeczna i kulturalna cystersów oliwskich (XII–XIV w.)*, Pelplin 1972 s. 45; Tenże, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI w.*, Gdańsk 1975 s. 174–178; S. Rybandt, *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977 s. 76–81; H. Grüger, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster (1227–1977)*, Köln–Wien 1978 s. 250–251; J. Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV wieku*, w: *Polska w świetle. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972 s. 179–198; H. Leszczyński, *Studia w klasztorach cysterskich XIII–XIX wieku*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 1987 s. 343–353; J. Krzyżaniakowa, *Studia nad kulturą i oświatą w Wielkopolsce Wschodniej w XV wieku*, „Rocznik Koniński” 9: 1981 s. 9–40; Z. Włodek, *Jana Taczela z Raciborza, opłata mogińskiego, wykład „Sentencji” na Uniwersytecie Krakowskim*, w: *Z dziejów filozofii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, pod red. Z. Kuksewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965 s. 166–181; M. Markowski, *Spis osób dopuszczonych do wykładów i do katedry na wydziale teologii Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku*, w: „Materiały i Studia Zakładu Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej”, t. 4, seria A, „Materiały do historii filozofii średniowiecznej w Polsce”, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965 s. 167–174; S. Swieżawski, *Pour mieux connaître l’ambiance philosophique en Pologne médiévale. Aperçu sur les recherches des médiévistes polonais*, „Zeszyty Naukowe KUL” 4: 1961 s. 112–117, przyp. 47.

³⁰ J. Fijałek, *Mistrz Jakub*, t. 1 s. 43.

³¹ *Liber mortuorum monasterii Andreoviensi*, wyd. S. Kętrzyński *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5, Lwów 1888 s. 781.

nastąpiła w roku 1500. W momencie zapisywania się na uniwersytet Stanisław był profesem konwentu w Jędrzejowie³²; o promocji bakałarskiej nie zachowały się żadne dane; w roku 1519 Stanisław został wypromowany na stopień magistra sztuk już jako cysters rudzki. Najwyraźniej więc w latach 1500–1519 zmienił przynależność konwentualną przenosząc się z Jędrzejowa do Rud. Być może właśnie fakt zmiany opactwa wpłynął na to, iż okres od immatrykulacji do promocji magisterskiej wydłużył się aż do 19 lat; według cytowanej już zapiski nekrologu jędrzejowskiego Stanisław zmarł w roku 1537 jako opat Jemielnicy. Tak więc po roku 1519 po raz drugi przeniesiono go do innego klasztoru – tym razem była to filia opactwa w Rudach. S. Rybandt nie miał więc racji pisząc: „nie udało się znaleźć mnicha z Rud wśród studentów uniwersyteckich”³³. Podobny błąd popełnił w znakomitej zresztą monografii opactwa w Henrykowie H. Grüger. Co prawda uznał on, że niektórzy spośród cystersów henrykowskich posiadali wykształcenie filozoficzne, ale – powołując się na wymieniane wyżej zestawienie cysterskich scholarów w Krakowie dla lat 1492–1551 – stwierdził, że mnisi z Henrykowa na Uniwersytecie Jagiellońskim nie studiowali³⁴. Prawdą jest, że w tym okresie rzeczywiście żaden cysters z Henrykowa nie pojawił się w Krakowie, jednak nieco wcześniej – w roku 1463 – zapisał się na Uniwersytet Krakowski brat Jan, który rok później został wypromowany na bakałarza artes³⁵. Być może mnisi henrykowscy wyjeżdżali też na studia do Lipska, o czym wspomina F. Winter³⁶.

Z dotychczasowych rozważań widać więc wyraźnie, że rzeczywista liczba cystersów studiujących w Krakowie była wyższa niż to przyjmowali historycy zakonu. W świetle podanych wcześniej uzupełnień przyjąć można, że do połowy XVI w. immatrykułowało się w Krakowie 92 cystersów. Dodając do tego liczbę 19 osób, które rozpoczęły studia jeszcze przed wstąpieniem do zakonu i dopiero na pewnym etapie nauki zdecydowały się na złożenie profesji zakonnej oraz 4 cystersów, którzy rozpoczęli studia poza Krakowem, a następnie zostali inkorporowani w skład kolegium bakałarzy Uniwersytetu Jagiellońskiego, otrzymamy liczbę 115 mnichów uczących się w Krakowie.

³² *Album*, t. 2 s. 60.

³³ S. Rybandt, *Opactwo*, s. 76.

³⁴ H. Grüger, *Heinrichau*, s. 251, przyp. 113.

³⁵ *Album*, t. 1 s. 172; *Statuta*, s. 61.

³⁶ F. Winter, *Die Zisterzienser*, t. 3 s. 69; Na temat studiów cystersów henrykowskich w Lipsku zob. też K. K. Jażdżewski, *Problem średniowiecznej szkoły w klasztorze cystersów w Henrykowie*, w: *Historia i kultura cystersów*

Biorąc pod uwagę poszczególne klasztory, liczba mnichów wyjeżdżających na studia do Krakowa przedstawia się następująco: Mogiła 21 (w tym 6 bak. artes, 2 mag., 1 bak. i 1 mistrz teol.); Jędrzejów – 16 (w tym 5 bak. artes, 1 mag. i 1 bak. teol.); Koprzywnica – 13 (w tym 3 bak. i 2 mag. artes); Łąd – 11 (w tym 1 bak. i 2 mag. artes); Lubiąż – 11 (w tym 2 bak. i 1 mag. artes); Wągrowiec – 9 (w tym 1 bak. i 1 mag. artes); Sulejów – 9 (w tym 1 bak. i 1 mag. artes); Wąchock – 7 (w tym 1 mag. artes), Paradyż – 6 (w tym 2 bak. i 2 mag. artes, 1 bak. i 1 mistrz teol.); Kamieniec – 3 (w tym 1 bak. artes); Krzeszów – 2 (w tym 1 bak. artes), Odra – 2; Oliwa – 2 (w tym 1 bak. i 1 mag. artes); Bledzew – 1; Henryków – 1 (bak. artes); Kołbacz – 1 (mag. artes); Rudy – 1 (mag. artes); Przynależność konwentualna niepewna – 2.

Do tej pory nasze rozważania koncentrowały się na związkach łączących polskie domy cystersów z uniwersytetem w Krakowie. Wiadomo jednak, że dość istotną rolę w systemie uniwersyteckiej edukacji „białych mnichów” odgrywały też inne ośrodki. Niewątpliwie najważniejszym spośród nich był Lipsk. Pierwsze próby odtworzenia stanu liczbowego studentów miejscowego „collegium Bernardinum” spotykamy u F. Wintera, aczkolwiek podany przez niego spis jest bardzo niekompletny, także w odniesieniu do cystersów z interesującego nas obszaru³⁷. Również najpoważniejsze opracowanie dziejów lipskiego kolegium – artykuł A. Dietricha – zawiera pewne niedokładności³⁸. Wynikają one zresztą nie tyle z mało precyzyjnej analizy metryki uniwersytetu w Lipsku, ile raczej z określonej koncepcji pracy przyjętej przez autora, w której nie mieściła się kwestia przedstawienia losów wszystkich studentów lipskiego studium generale. Stąd w artykule A. Dietricha zabrakło tej kategorii cysterskich scholarów, którzy profesję złożyli dopiero na pewnym etapie nauki. Ważnym uzupełnieniem studiów A. Dietricha są ustalenia H. Freytaga, przeniesione na grunt historiografii polskiej przez Kazimierza Dąbrowskiego³⁹.

W literaturze przedmiotu spotykamy też wzmianki o studiach cystersów polskich na kilku innych uniwersytetach – w Paryżu, Pra-

w dawnej Polsce, s. 364, przyp. 43.

³⁷ F. Winter, *Die Zisterzienser*, s. 65–74.

³⁸ A. Dietrich, *Studium*, s. 335 n.

³⁹ H. Freytag, *Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen von ihrer Begründung bis zur Reformation 1409–1539*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 44: 1902 s. 116; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów*, s. 176, przyp. 74.

dze, Erfurcie, Kolonii, Heidelbergu oraz Frankfurcie nad Odrą⁴⁰. Pogląd o wyjazdach polskich cystersów na studia do Paryża jest bardzo rozpowszechniony wśród historyków zakonu. Trzeba jednak podkreślić, że przekonanie to oparte jest głównie na nakazach formułowanych przez Kapitułę Generalną, która często zwywała opatów do wypełniania swoich obowiązków i wysyłania mnichów do najstarszego spośród cysterskich kolegiów. Tymczasem pamiętać należy, że postanowienia władz zakonu miały charakter wybitnie postulatyczny, co oznacza, iż nakazy Kapituły oddają w dużej mierze wyłącznie intencję władz, w znacznie mniejszym natomiast stopniu odzwierciedlają realizację tych nakazów przez podstawowe ogniwą w strukturze organizacyjnej zakonu – poszczególne opactwa. Oznacza to, że na podstawie uchwał Kapituły Generalnej trudno wyrobić sobie pogląd na frekwencję mnichów w Paryżu (a także na innych uniwersytetach). Jeśli dodamy do tego, że podstawa źródłowa jest w odniesieniu do uniwersytetu paryskiego niepełna (brak metryki wydziału artes) to przekonamy się, że odtworzenie obecności polskich cystersów w Paryżu będzie bardzo utrudnione. Można jednak przypuszczać, że ich frekwencja nie była zbyt wysoka. Dla XIV w. dysponujemy danymi pozwalającymi odtworzyć studia w Paryżu dla dwóch osób. Byli to: Frater Johannes de Königsberg studens Parisiensis et cursor in sacra pagina monachus noster (tzn. klasztoru w Oliwie – K. K.)⁴¹; Johannes (de Zinna), doktor teologii, później opat w klasztorze w Kołbaczu⁴². W XV w. terytorialny zakres oddziaływania kolegium paryskiego uległ znacznemu ograniczeniu, co było związane zapewne z rozwojem innych ośrodków, w których studiowali cystersi. W konsekwencji liczba mnichów spoza Francji uczęszczających na wykłady do Paryża znacznie zmalała⁴³. Uwaga ta dotyczy także cystersów polskich,

⁴⁰ S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875 s. 150–152; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów*, s. 176; B. Scheinplflug, *Das St. Bernards-Collegium*, s. 8; M. Perlach, *Prussia scholastica: die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten*, Braunsberg 1895 s. 148; A. Arnold, *Gründungsversuch*, s. 70–72; A. Amrhein, *Cisterciensermönche*, s. 78; G. Müller, *Errichtung*, s. 130.

⁴¹ *Materialien zur Geschichte Pommerellens hauptsächlich während der Ordenszeiten*, hrsg. von M. Perlach („Altpreuussische Monatsschrift” Bd. 40 [II]), Königsberg 1903, s. 288.

⁴² *Abt-Reihe des Klosters Colbaz*, bearb. von R. Prümers, w: *Pommerisches Urkundenbuch*, 1. Bd. 2. Abtheilung, Stettin 1877 s. 472.

⁴³ L. J. Lekai, *The Cistercian College of Saint Bernard in Paris in the Fifteenth Century*, „Cistercian Studies” 6: 1971 s. 175.

choć autorzy zajmujący się problemem ich edukacji wspominają o pobycie w Paryżu mnicha z opactwa w Pelplinie ⁴⁴.

Z podobną sytuacją, jak w przypadku Paryża, spotykamy się podczas analizy kwestii wyjazdów „białych mnichów” z Polski do Pragi. Nie ulega wątpliwości, że po roku 1374 przynajmniej cystersi śląscy mieli udawać się na Uniwersytet Karola ⁴⁵. Jednak ze względu na niepełną podstawę źródłową trudno powiedzieć, czy wyjazdy takie rzeczywiście miały miejsce. Być może ślady obecności cystersa z Kamieńca przekazała praska metryka prawników, która wspomina o jakimś Janie, mnichu z Kamieńca ⁴⁶.

Pewne ślady obecności cystersów z opactw polskich spotykamy też w aktach uniwersytetu w Erfurcie. O Janie Wale, bakałarzu erfurckim i mistrzu sztuk Uniwersytetu Krakowskiego, wspominał już M. Perlbach ⁴⁷. W uzupełnieniu informacji o studiach polskich cystersów w tym ośrodku należy też przypomnieć osobę brata Jana Leutpacha z Kołbacza immatrykulowanego w roku 1516 ⁴⁸.

Mnisi z Kołbacza i Pelplina studiowali też w Heidelbergu, również Kolonia przyciągnęła w XV w. cystersów z Łądu i Obry ⁴⁹. W ogóle wydaje się, że liczba mnichów z interesującego nas obszaru, wykształconych w Kolonii, może być znacznie wyższa niż to wynika z metryki kolońskiej, a to ze względu na ścisłe związki łączące położony w pobliżu klasztor w Altenbergu z tzw. „kolońskimi opactwami wielkopolskimi” (Łekno, Łąd, Obra). Przykładem przechodzenia graduowanych mnichów z opactwa do opactwa w ramach linii fundacyjnych może być osoba brata Jakuba, bakałarza kolońskiego, następnie profesora węgrowskiego, który od roku 1470 występuje także w aktach Uniwersytetu Krakowskiego ⁵⁰.

W XV stuleciu spotykamy też cystersów polskich na uniwersytecie w Rostoku. Obok magistra Jana z Pelplina immatrykulowali się na

⁴⁴ S. Kujot, *Opactwo...*, s. 150–152.

⁴⁵ B. Scheinpflug, *Das St. Bernards-Collegium*, s. 8.

⁴⁶ *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, t. 2: *Album seu matricula facultatis iuridicae Universitatis Pragensis ab anno 1372 ad annum 1834*, Pragae 1834 s. 97.

⁴⁷ M. Perlbach, *Prussia scholastica*, s. 148.

⁴⁸ J. Weissenborn, C. Hermann, *Acten der Erfurter Universität (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete)*, 8. Bd. 2. Teil, *Allgemeine und Fakultätsstatuten von 1390–1636, Allgemeine Studentenmatrikel*, 2. Hälfte (1492–1636), Halle 1884 s. 296.

⁴⁹ A. Amrhein, *Cisterciensermönche*, s. 78; M. Perlbach, *Prussia*, s. 149; A. Arnold, *Gründungsversuch*, s. 70–71.

⁵⁰ *Statuta*, s. 70.

tej uczelni Johannes Retzemann z Kołbacza oraz Andreas Piscatorius z klasztoru w Oliwie ⁵¹.

Z innych ośrodków uniwersyteckiej edukacji cystersów z opactw polskich wymienić trzeba Wiedeń (Frater Nicolaus z Lubiąża, immatrykulowany w semestrze zimowym roku 1448) oraz Frankfurt nad Odrą (Frater Wenceslaus Haywer z Krzeszowa, zapisany w roku 1506 ⁵²).

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące studiów uniwersyteckich cystersów z ziem polskich, stwierdzić można, że:

1. Głównym ośrodkiem ich studiów był Kraków. W XV w. ponad 76% wszystkich immatrykulacji przypada właśnie na ten uniwersytet. W tym okresie tylko niespełna 24% studiujących cystersów zapisało się na jakąś inną uczelnię (Lipsk, Heidelberg, Kolonia, Wiedeń, Rostok). W następnym stuleciu ośrodek krakowski zachował swoją uprzywilejowaną pozycję, aczkolwiek obserwuje się w tym czasie spadek immatrykulacji na Uniwersytecie Jagiellońskim przy jednoczesnym wzroście liczby wyjazdów zagranicznych. W XVI stuleciu immatrykulowało się w Krakowie już tylko 67,5% cystersów podczas gdy 32,5% wybrało inne uczelnie (wzrost odsetka wyjazdów zagranicznych w stosunku do wieku XV wyniósł więc ponad 8,5%). Szczególnie wyraźnie wzrasta w XVI stuleciu liczba cystersów, zwłaszcza ze Śląska, studiujących w Lipsku.

2. Okres największego natężenia studiów cystersów z ziem polskich przypada na drugą połowę XV stulecia.

3. Jeśli chodzi o ukierunkowanie naukowe tych studiów, stwierdzić należy, że zdecydowana większość studiujących ograniczyła się do odbycia uniwersyteckiego kursu sztuk wyzwolonych, przy czym nie zawsze taka edukacja kończyła się złożeniem promocji bakałarskiej lub magisterskiej. Stosunkowo niewielu cystersów z polskich klasztorów (w XV wieku zaledwie 5 osób) osiągnęło stopień bakałarza, bądź doktora teologii. Być może też niektórzy spośród nich rozwijali zainteresowanie prawnicze.

W celu pogłębienia naszej wiedzy o kulturze intelektualnej polskich opactw cysterskich w okresie późnego średniowiecza, w tym także o znaczeniu studiów w życiu konwentów i pozycji jaką gaudowani mnisi zajmowali po zakończeniu nauki, niezbędne jest podjęcie

⁵¹ *Die Matrikel der Universität Rostock*, hrsg. von A. Hofmeister, t. 1, Rostock 1889 s. 52, 84, 88.

⁵² *Die Matrikel der Universität Wien*, t. 1 (1377–1450), Graz–Köln 1965 s. 264; *Altäre Universitätsmatrikeln, Universität Frankfurt a. O.*, hrsg. von E. Friedlaender (Publikationen aus den Preussischen Staatsarchiven, t. 32), Leipzig 1887 s. 15.

zakrojonych na szeroką skalę badań nad historią polskich domów Ordo Cisterciensium u schyłku wieków średnich. Już na obecnym etapie studiów można zasygnalizować zjawisko częstego obejmowania przez graduatów urzędów opata i przeora. Jednak złożoność tego procesu oraz wynikające z niego konsekwencje — to problemy, których rozwiązanie wymaga dalszych badań.

KRZYSZTOF KACZMAREK

Zu den Forschungen über das Universitätsstudium polnischer Zisterzienser im Mittelalter

(Zusammenfassung)

Trotz des riesigen Fortschritts im Bereich der Forschungen über die Geschichte der polnischen Zisterzienserklöster ist die Frage der Kontakte der Mönche zu den Universitäten des mittelalterlichen Europa bisher nicht zufriedenstellend behandelt worden. Am besten ist das Studium der Zisterzienser an der Jagellonischen Universität (J. Fijałek), in Leipzig (A. Dietrich), Köln und Heidelberg (A. Amrhein) erforscht worden. Die obengenannten Autoren vermochten jedoch nicht, einige Fehler zu vermeiden, und haben nicht alle an jenen Hochschulen immatrikulierten und promovierten Mönche berücksichtigt. Der vorliegende Artikel hat zum Ziel, auf Grund der Universitätsmatrikeln und der Promotionsbücher (bis zur Mitte des 16. Jh.) diese Mängel zu ergänzen. Es wurden auch andere, bisher unter dem Gesichtspunkt der Zusammenhänge mit den polnischen Zisterzienserklöstern nicht erforschte Universitätsakten ausgewertet. Die durchgeführten Untersuchungen haben es erlaubt, die Anwesenheit polnischer Zisterzienser an den Universitäten in Wien, Rostock, Erfurt und Frankfurt an der Oder sowie (im 14. Jh.) in Paris festzustellen. Insgesamt konnten für die Zeit vom 14. bis zur Mitte des 16. Jh. 151 Mönche aus den polnischen Zisterzienserklöstern identifiziert werden, die an verschiedenen Universitäten studiert hatten.

Übersetzt von Juliusz Zychowicz